
ПИТАННЯ НОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

УДК 323.15:94(477+438)«1914/1918»

О. М. Білобровець

СТАНОВИЩЕ ПОЛЬСЬКИХ БІЖЕНЦІВ-ІНТЕЛІГЕНТІВ В УКРАЇНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Білобровець Ольга Матвіївна, к. і. н., доцент кафедри історії України, e-mail: bilobrovets@gmail.com

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. В. Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті показано становище польської інтелігенції, яка вимушена була емігрувати з Королівства Польського і Галичини внаслідок воєнних дій в роки Першої світової війни і залишитися в Україні. Польська інтелігенція зіштовхнулася з проблемами пошуку засобів до виживання і відсутності роботи. Лише вчителі могли розраховувати на гарантовану роботу, оскільки з потоком біженців і влаштуванням шкіл для дітей-біженців попит на них тільки зростав. Більшість інтелігенції існувала на державну матеріальну допомогу, яку одержувала через польські організації опіки над біженцями, і благодійну допомогу місцевого польського населення. Складним був зворотній шлях на батьківщину через хвороби, відсутність узгодженості влад різних рівнів, матеріальні і організаційні труднощі.

Ключові слова: польська інтелігенція; біженці; Перша світова війна.

О. М. Белобровец

ПОЛОЖЕНИЕ ПОЛЬСКИХ БЕЖЕНЦЕВ-ИНТЕЛЛИГЕНТОВ В УКРАИНЕ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Белобровец Ольга Матвеевна, к. и. н., доцент кафедры истории Украины, e-mail: bilobrovets@gmail.com

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
ул. Б. Бердичевская, 40, г. Житомир, 10008, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье показано положение польской интеллигенции, которая вынуждена была эмигрировать из Королевства Польского и Галиции вследствие военных действий во время Первой мировой войны и оказалась в Украине. Польская интеллигенция столкнулась с проблемами поиска средств для выживания и отсутствием работы. Большинство интеллигенции существовало на государственную помощь, которую получало через польские организации опеки над беженцами, и благотворительную помощь местного польского населения.

Ключевые слова: польская интеллигенция; Первая мировая война; беженцы.

О. М. Bilobrovets

THE STATE OF POLISH REFUGEES OF INTELLIGENTS OF UKRAINE IN THE YEARS OF THE FIRST WORLD WAR

Bilobrovets Ol'ha Matviyivna, PhD in History, Associate Professor of History of Ukraine Department, e-mail: bilobrovets@gmail.com

Ivan Franko Zhytomyr State University,
40 V. Berdychevska St., Zhytomyr, 10008, Ukraine

ABSTRACT

The article outlines the situation of the Polish intelligentsia, which was forced to emigrate from the Kingdom of Poland and Galicia. The Polish intelligentsia was a social group with vaguely defined criteria for expressing oneself and their tasks in the public consciousness and was in a difficult situation during the First World War. With the flow of refugees, part of the intelligentsia settled in places where the Polish community prevailed, and in large cities in the Ukrainian lands. The majority of intellectuals had difficulty with employment, since in wartime there was a great need for working skills using phys-

ical force. Only intellectuals were the most sought after teachers the need for which grew due to the opening of schools for refugee children. Most of the intelligentsia enjoyed state support through Polish aid organizations for refugees, as well as voluntary donations from local Polish population. It was complicated to return to the homeland of refugees in the last year of the war, which was often accompanied by illnesses due to the lack of organization, coordination and material provision of this process.

Key words: *Polish intelligentsia; The First World War; refugees.*

Проблема біженства виникла під час Першої світової війни, захопивши усі верстви населення. Переселенці Королівства Польського і Галичини проходили українськими землями вглиб Росії, значною мірою осідаючи у містах, де знаходилась великі польські діаспори. Найбільш вразливою групою вигнанців була інтелегенція та жінки з дітьми.

Проблему біженства загалом під час Першої світової війни досліджувала Л. Жванко [1], питання польських переселенців з Королівства Польського і Галичини висвітлювали М. Коженювський, М. Мондзік [2], Т. Лихачова [3] та ін. Вивченням становлення та розвитку польської інтелегенції займались історики Ю. Халасінський [4], З. Лукавський [5], Г. Доманський [6] та ін.

Дана стаття ставить своїм завданням з'ясувати проблеми, з якими стикалися польські інтелегенти-біженці під час руху українськими територіями в роки Першої світової війни, і їх відображення в періодиці.

Перша світова війна викликала великий рух населення з територій, на яких відбувалися воєнні дії, зокрема Королівства Польського і Галичини. Однією з найбільш вразливих груп була інтелегенція. Ця суспільна група ще не мала чіткого визначення. Характеризуючи цю групу населення 50 років перед відродженням польської держави, З. Лукавський виділив чотири підходи в суспільній думці до її визначення. Перші дві версії будувалися на концепції безконфліктного суспільства, розвиток якого був можливий виключно в умовах повної гармонії інтересів суспільних груп і до якого зараховувались усі, хто закінчив школу чи якісь курси. У другій версії інтелегенцією вважали, головним чином, випускників вищих навчальних закладів, які отриманий фах повинні були застосовувати у жит-

ті і мали бути авангардом ліберального поступу або духовною елітою народу. Два інші погляди на інтелекцію виходять вже з визнання суспільних стосунків в капіталістичному суспільстві, поділеному на два протиборчих класи. Інтелекція, або наймані розумові працівники, разом із соціалістами повинні стати провідною силою мас, вибраною групою, покликаною до революційної діяльності, за якими не визнавалось жодних особливих привілеїв, прав [5, с. 215].

У поглядах марксистів інтелекція вважалась групою, характерною для всієї Європи, що виконує особливі функції побудови нового суспільства [4, с. 26]. У рамках цієї групи завдяки трансформації соціальної структури виділялась стара і нова інтелекція. Перша реалізувала традиційні завдання інтелекції з мобілізації населення до дії, а друга категорія представляла швидше спеціалістів, ніж представників традиційного етносу, уподібнюючи їх до професіоналів західного типу [6, с. 118]. Виходячи з існування різних поглядів на інтелекцію, в статті це поняття розглядається за найбільш загальною і спільною ознакою — наявністю освіти і можливістю заробляти на життя завдяки здобутим знанням.

На початку війни інтелекція у загальному потоці біженців виявилася однією з найбільш незахищених і непристосованих до умов війни соціальних груп, яка розпочала мігрантський шлях. У червні 1915 р. у житомирському комітеті з надання допомоги біженцям на облік перебувало 59 осіб. Із усіх, хто звернувся за допомогою у комітет, головну масу склали селяни і робітники, які були влаштовані на роботи з будівництва залізниць і деякі інші роботи. Інтелегентну частину біженців склали священники, вчительки російських шкіл і сімейства осіб, арештованих австрійською владою. Їм було запропоновано притулки в церковно-приходських школах і отримання безкоштовних обідів за рахунок комітету [7, с. 3].

Робітники і селяни мали значно ширший спектр робіт, на які могли влаштуватися, щоб вижити у важких умовах війни й міграції. У Житомир для набору робітників приїздили представники великих промислових підприємств південно-східного регіону України. Зокрема у липні 1915 р. тут побував представник харківського гірничо-промислового товариства для найму 150 біженців для робіт в рудниках на ви-

гідних умовах оплати праці [8, с. 3]. У серпні 1915 р. волинський губернатор циркулярно запропонував підпорядкованим йому особам та інституціям надавати належне сприяння відрядженому міністерством торгівлі і промисловості гірничому інженеру Г. Добровольському для влаштування і направлення працездатних біженців на промислові підприємства Донецького басейну [9, с. 3].

Через проблемне влаштування на роботу інтелегенція більше сподівалася на різнобічну підтримку від Комітетів допомоги біженцям, які були утворені у 1915 р. Польськими біженцями опікувались в Україні відділення польського Петроградського комітету допомоги жертвам війни (Polski Komitet Pomocy Ofiarom Wojny) і Центрального громадського комітету (Centralny Komitet Obywatelski) (ЦГК), які одержували допомогу від держави і концентрували добровільні пожертви місцевих польських громад [10, с. 198]. Турботу про земляків проявляли і окремі місцеві поляки. Багато польських землевласників виявили готовність надання безкоштовних приміщень разом зі щоденним утриманням впродовж усієї війни інтелегенції, яка була позбавлена засобів до існування. Однак кількість таких пожертв була недостатньою, на що вказувало київське відділення ЦГК, закликаючи до подальшої підтримки цієї групи біженців [11, с. 1].

Польський комітет допомоги жертвам війни в Одесі звертав увагу на відсутність роботи для більшості переселенців-інтелегентів, зазначаючи, що «фахові робітники досить швидко знаходять заробіток, натомість інтелегентні жінки-біженці і підлітки змушені користуватися допомогою через відсутність роботи». Як один зі шляхів вирішення питання пропонувалися тимчасові роботи, зокрема виготовлення ялинкових прикрас й іграшок напередодні Різдва, що наближалося. Крім того, можливістю зайняти людей була організація пошиття білизни, одягу, взуття, створення швейних, кравецьких закладів [12, с. 4].

Часто пошук роботи для інтелегенції ускладнювався через незнання російської мови, культурних і господарських традицій. У великих містах, зокрема Харкові, завдяки значній кількості банків, фабрик, учбових закладів, вивезених сюди з Царства Польського під час евакуації 1915 р., було легше знайти роботу 13 тис. біженцям-полякам, серед яких значною

була кількість службовців, представників вільних професій [3, с. 89].

Найбільшим попитом серед інтелігентів користувалася вчительська професія. Осінь 1914 року і 1915 рік відзначились величезним напливом вчительських кадрів. У січні 1917 р. на засіданні Кола жінок у Києві зазначалось, що до Бюро з працевлаштування переселенців, яке діяло при організації, записалося 1050 осіб. Працевлаштованими на вчительські посади були 693 особи з винагородою від 20 до 120 руб. щомісячно. У 1915 р. потреба у вчительських кадрах зросла і гонорари досягали 200 руб. щомісячно. Протягом року було розміщено 375 кандидаток, що разом склало 1069 заповнених посад [13, с. 1]

У серпні 1915 р. Міністерство народної освіти видало циркуляр, в якому інформувалось, що попечителям навчальних округів необхідно з'ясувати кількість дітей-біженців і організувати для них з наступного навчального року заняття у приміщеннях навчальних закладів. Заняття повинні проводитись по можливості за національностями, за навчальними програмами місцевих народних шкіл рідною мовою і законом віри [14, с. 2]. Згодом зі збільшенням запиту на вчителів почали створюватись річні і трьохмісячні польські вчительські курси разом із бюро з працевлаштування [15, с. 2].

Для координації різного рівня організацій з надання допомоги біженцям на початку січня 1916 р. була створена Особлива комісія з облаштування біженців, яка здійснювала розподіл державних коштів на ці цілі [16, с. 4] Однак вже влітку того ж року через погіршення економічної ситуації внаслідок затягування війни уряд прийняв рішення про зменшення державної допомоги для біженців. В цих умовах польські організації допомоги переселенцям почали шукати вихід із напруженої ситуації. Створена у Києві Окружна рада, що надавала допомогу польським біженцям у п'яти губерніях: Київській, Подільській, Волинській, Чернігівській та Полтавській, на початку 1917 р. звернулася з відозвою до польського населення. У ній відзначила складне становище, в якому перебувала польська інтелігенція, позбавлена власних матеріальних засобів і нездатна до заробітків, що зумовлено воєнним часом, втратою здоров'я та іншими тяжкими обставинами. Як вихід їм про-

понувалась кредитна допомога, що діяла раніше на урядовому рівні, однак з 13.05.1916 р. позики виділялись виключно для урядових кредитних комітетів власникам нерухомого майна або капіталів. Тому Київська окружна рада створила Кредитну комісію безвідсоткових позичок для польської інтелігенції. [17, с. 3].

Ще більших труднощів зазнали біженці у післяреволюційний період 1917–1918 рр. при поверненні на батьківщину. Так, у Вовчанському повіті Харківської губ. у серпні 1918 р. з близько 17 тис. біженців 12500 були діти до 14 років. З січня 1918 р. кошти для товариств, які опікувалися біженцями, не виділялися і тому становище стало катастрофічним. У травні німецька комендатура виділила вагони для відправки біженців, але процес ішов повільно і не міг задовольнити усіх. Селяни не приймали біженців на квартири через відсутність коштів і тому умови їх проживання у землянках при великій скупченості мали високий ризик епідемічних захворювань. На шляху повернення до батьківщини на залізничних станціях Шепетівка, Здолбунів, Ківерці та ін. збиралась велика кількість біженців, частина з яких знаходилась у спеціально облаштованих концентраційних таборах у Голобах і Рівному, що створювало високі ризики для життя [18, арк. 32].

Таким чином, польська інтелігенція як соціальна група з нечітко означеними критеріями виявилася у складній ситуації в роки Першої світової війни. З потоком біженців частина інтелігенції осідала в місцях, де переважала польська громада, і у великих містах в українських землях. Більшість представників інтелігенції мали труднощі з працевлаштуванням. Серед інтелігентських професій найбільший попит мали лише вчителі, потреба в яких зросла у зв'язку з відкриттям шкіл для дітей-біженців. Більша частина інтелігенції користувалася державною підтримкою через польські організації допомоги біженцям, а також добровільними пожертвами місцевого польського населення. Складним було повернення в останній рік війни на батьківщину біженців через відсутність організації, узгодження і матеріального забезпечення цього процесу, що часто супроводжувалось хворобами.

Література та джерела

1. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914–1918 рр.) / наук. ред. О. О. Нестуля. — Х. : ХНАМГ, 2009. — 360 с.
2. Korzeniowski M. Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej / M. Korzeniowski, M. Mańdzik, D. Tarasiuk. — Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2007. — 238 s.
3. Лихачова Т. Польські біженці в м. Харкові в роки Першої світової війни: діяльність громадських організацій / Т. Лихачова // Харків багатонаціональний : зб наук. праць. — Харків, 2007. — С. 81–93.
4. Chałasiński J. Społeczna ideologia inteligencji polskiej. — Warszawa : Czytelnik, 1946. — 83 s.
5. Łukawski Z. Ludność polska w Rosji 1863–1914. — Wrocław : Wyd-wo Polsk. Akad. nauk, 1978. — 229 s.
6. Domański H. Polska klasa średnia [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=GXjkB-gAAQBAJ&dq=Inteligencja+polska+w+pierwszej+wojnie+swiatowej&hl=uk&source=gbs_navlinks_s. — Дата звернення: 17.10.2017 р.
7. Местная жизнь. В комитете по оказанию помощи беженцам // Наша Вольнь. — Житомир, 1915. — № 171. — С. 3.
8. Наем беженцев на работы // Жизнь Волыни. — Житомир, 1915. — № 177. — С. 3
9. Местная жизнь. Жизнь Волыни. — Житомир, 1915. — № 220. — С. 3.
10. Лазанська Т. Становище біженців в роки першої світової війни / Т. І. Лазанська // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К., 2009. — Вип. XVI. — С. 196–240.
11. Dla «inteligencji bezdomnej» // Dziennik Kijowski. — Kijów, 1915. — Nr. 69. — S. 1.
12. Praca dla wygnańców // Tygodnik Odeski. — Odessa, 1915. — S. 4.
13. E. Z. Posiedzenie Koła Kobiet // Dziennik Kijowski. — Kijów, 1917. — Nr. 23. — S. 1
14. Обучение детей беженцев // Наша Вольнь. — 1916. — № 216. — С. 2.
15. Polskie Kursy Nauczycielskie w Kijowie // Dziennik Kijowski. — Kijów, 1916. — Nr. 273. — S. 2.
16. Комиссия по устройству беженцев // Жизнь Волыни. — Житомир, 1916. — № 17, 17 января. — С. 4
17. Odezwa // Dziennik Kijowski. — Kijów, 1917. — Nr. 48. — S. 3.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 192. — 80 арк.

REFERENCES

1. ZHVANKO, L. M. (2009) Bizhenstvo Pershoyi svitovoyi viyny' v Ukrayini. Dokumenty' i materialy' (1914–1918 rr.) — *Retirement of the First World War in Ukraine. Documents and materials (1914–1918)*. Kharkiv: KHNAMG. (In Ukrainian).
2. KORZENIOWSKI, M., MAZDIK, M. & Tarasiuk, D. (2007) Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej — *Tulatskiy destiny. Polish refugees in the Russian Empire during the First World War*. Lublin : UMCS Publ. (In Polish).
3. LYKHACHOVA, T.(2007) Pol's'ki bizhentsi v m. Kharkovi v roky Pershoyi svitovoyi viyny: diyal'nist' hromads'kykh orhanizatsiy- Polish refugees in Kharkiv during the First World War: activities of civic organizations. bahatonatsional'nyy. Zb nauk. prats'- MULTINATIONAL COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS. p. 81–93. (In Ukrainian).
4. CHAŁASIŃSKI, J. (1946) Społeczna ideologia inteligencji polskiej — *The social ideology of Polish intelligentsia*. Warsaw: Czytelnik. (In Polish).
5. ŁUKAWSKI, Z. (1978) Ludność polska w Rosji 1863–1914 — *Polish population in Russia 1863–1914*. Wrocław: Publishing House of the Polish Academy of Sciences. (In Polish).
6. DOMAŃSKI, H. (2012) Polska klasa średnia — *Polish middle class* [Online] Torun: Scientific Publishing House of Nicolaus Copernicus University. Available from: https://books.google.com.ua/books?id=GXjkBgAAQBAJ&dq=Inteligencja+polska+w+pierwszej+wojnie+światowej&hl=uk&source=gbs_navlinks_s. [Accessed: 17 October 2017]. (In Polish).
7. Nasha Volyn' — *Our Volyn* (1915) Mestnaya zhizn'. V komitete po okazaniyu pomoshchi bezhencam — Local life. In the Committee for Refugee Relief. No. 171. p. 3. (In Russian).
8. Zhizn' Volyni — *Life of Volhynia* (1915) Naem bezhencev na raboty — Hiring refugees for work. No. 177. p. 3. (In Russian).
9. Zhizn' Volyni — *Life of Volhynia* (1915) Mestnaya zhizn'- Local life. No. 220. p. 3. (In Russian).
10. LAZANSKA, T. (2009) Stanovy'sche bijhenciv v roky' pershoyi svitovoyi viyny'- The Situation of Refugees during the First World War. Problemy' istoriyi Ukrayiny' XIX — pochatku XX st. — Problems of the History of Ukraine of the XIX — early XX centuries. № XVI. p. 196–240. (In Polish).
11. Dzinnik Kijowski — *Kiev Diary* (1915) Dla «inteligencyi bezdomnej» — For «homeless intelligence. No. 69. p. 1. (In Polish).
12. *Tygodnik Odeski* (1915) Praca dla wygnańców — Work for exiles. Odessa. p. 4. (In Polish).
13. Dzinnik Kijowski — *Kiev Diary* (1917) E. Z. Posiedzenie Koła Kobiet. No. 23. p. 1. (In Polish).
14. Nasha Volyn' — *Our Volyn* (1915) Obuchenie detej bezhencev- Education of Refugee Children. No. 216. p. 2. (In Russian).

15. Dzinnik Kijowski — *Kiev Diary* (1916) Polskie Kursy Nauczycielskie w Kijowie — Polish Teacher Training Courses in Kiev. No. 273. p. 2. (In Polish).
16. Zhizn' Volyni — *Life of Volhynia* (1916) Komissiya po ustrojstvu bezhencev — Commission for the Settlement of Refugees. 17th January. p. 4. (In Russian).
17. Dzinnik Kijowski — *Kiev Diary* (1917) Odezwa — Appeal. No. 48. p. 3. (In Polish).
18. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. F. 3766. D. 1. C. 192.

Надійшла до редакції 23 жовтня 2017 р.